

## HÚSVÉTOLÁS

*Nagypénteken mossa holló a fiát,  
Ez a világ kígyót, békát rám kiált,  
Mondja meg hát ez a világ szemembe,  
Kinek mit vétettem életembe.*

A népdal szövegét hallva aligha jut eszünkbe, hogy első két sora nagyon régi szokás emlékéket őriz. Az ősi tavaszkezdő lusztráció, vagyis tisztulási rítusét, amely mosakodással és a szó mágiikus erejével akart egészséget szerezni, gonoszt, betegséget, bajt távoztatni. E szokás aztán a kialakuló keresztény kultúrkörben nagypéntekhez kapcsolódott. Valószínűleg egyrészt azért, mert a néphit Jézus kereszt-halálához kötötte a testben való megújulás gondolatát, másrészt mert nagypénteken, Jézus halálára való megemlékezésént nem harangoztak, helyette kereplőt használtak, ez pedig zajt csinál, a zajcsinálás pedig ősi gonoszűző módszer.

A magyarságnál is hasonlóan alakult a szokás, amely még századunk elején is élt. Nagypéntek hajnalán például Veszprém, Győr, Szeged környékén patakhöz, folyóhoz mentek mosakodni, Nógrádban hazavitték az „aranyos vizet”, másutt a lovakat is megfürdették, hogy egészségesek legyenek. A gonoszűzés viszont féreg-üzésben realizálódott. Az Ipolyságban például a házzal ellentétes irányban lesöpörték a portát. Göcsejben a gazda vagy a gazdaasszony kora hajnalban meztelenül, pálcával a kezében körülfutotta a házat s közben mondta: „Patkányok, csótányok, egerek, poloskák oda menjetek, ahol füstös kéményt láttok.”

Azért oda, mert hajdanában nagypénteken Jézus halálának emlékére kioltották a tüzet, s akinél mégis égve maradt, az a megátalkodott bűnös megérdemelte, hogy a férgek ellepjék s a gonosz odaköltözzön. Békésben nagypéntek hajnalán a leány patakmenti fűzfához ment, kibontotta a haját, a fűzfaágak hajlása szerint a földnek körbefésülte és közben háromszor mondta: „Kígyó, béka távozz a házunkból!”

Kígyót, békát kiáltott, de gonoszt értett, hisz a kígyó az ördög, a béka pedig a boszorkány megtestesítője volt. Egyébként e mondás gonosszal valódas értelmé már korán kialakult. Tanúsítja Péchy Márton is, amikor 1560. évi levelében így írt: „Mind ream teor es mind kygiot bekat ream kyaltana ha lehetem.”

Göcsejben nagypéntek reggelén a ház minden tagja pohárka pálinkát ivott azért, hogy ha majd nyáron a mezőn véletlenül elalszik, a kígyó ne másszon a szájába, a gonosz elkerülje.

Más vidéken, például Bácskában, Szeged vidékén a rítusos mosakodásra és a gonosz-féregüzésre nagyszombaton került sor, amikor a feltámadási körmenetre újból megszólaltak a harangok. Kolompolással, bogrács-veregetéssel zavarták a gonoszt, mondván: „Kígyók, békák szaladjatok, megszólaltak a harangok!”

Húsvét napja, amikor az egyház Jézus feltámadását ünnepli, a keresztény időszámításban változó ünnep. A 325. évi niceai zsinat határozata értelmében mindig a tavaszi napéjegyenlőség utáni holdtöltére következő vasárnapon, így március 22-e és április 25-e között van.

A magyarságnál dologtiltó nap. Hajnalán vagy estéjén többfelé szokásos volt a határkerülés. Így az 1665. évi váradi tanúvallomásban olvashatjuk: „Régi, bévött törvényünk volt, hogy minden húsvét napján határt kerülénk, azaz processiót járánk.”

Persze, megvolt a rendje. A férfiak a templom előtt gyülekeztek, előjárókat választottak, s azok vezetésével jó termésért, rosszról, bajtól távoztatásért imádkozva, énekelve, meg-megállva alkalmi beszédekre, a források kitisztítására, állandó zajongással, többfelé kerepelve, sőt lövöldözve megjárták a falu határát. A szokás mögött szintén az ősi lusztráció emléke húzódik meg, és a célja az volt, hogy a körüljárt területet a gonosz ne rontsa meg.

Húsvét ünnepének megvoltak a jellegzetes ételei. Némelyik szimbolikus jelentőségű. Így a bárány, amelyik már az ótestamentumi zsidóknál is az ünnep eledele volt, mint a megmenekülés válsága, s ezt a szimbólumot átvette a kereszténység is Jézusra alkalmazva. A másik eledel a tojás, az élet ősi szimbóluma, s lett az a feltámadásé a kereszténységénél. Valamivel újabb keletű jellegzetes húsvéti élelem még a sonka és a kalács.

Húsvéthétfőnek hajdan más neve volt. Első hazai emlékünk egyúttal a legjellegzetesebb és ma is élő húsvéti szokás: az öntözés régi formájáról is tanúskodik. A Nádasdyak 1545. évi számadásának április 6-i, húsvét hétfői bejegyzésénél egy tételként ugyanis ez olvasható: „Attam saruarat az kapun alloknak, kik az kapun vízbe vetelő heffön fördöt czinaltak uolt, ötven penzt.”

Az idézet bizonyossága szerint a XVI. században még bizony nem locsolták a leányt, hanem megfűrösztötték, szóról szóra vízbehányták. E szokás nem az egyház korai keresztelési gyakorlatából alakult ki, csak elősegítette azon ősi szokásnak továbbélését, amelyiknek mélyén részint az egészségvarázsló tavaszi rituális mosakodás, részint — és főleg — a hajdani tavaszi termékenységvarázsló emberáldozat emléke húzódik meg. A szokás aztán fokozatosan szelődült, s hazánkban például a XVIII. század elején már csak öntözték a leányt. Ahogyan Apor tudósít róla az Erdély változásai című, 1736-ban befejezett művében:

„Urfiak, elévaló fő és nemes emberek, húsvét második napján, az az vízbe vetű heffün rendre járták az falut, sőt az elévaló embereknél csak magok házánál is estve az frajok az leányok házába kádakkal hordották fel az vizet, reggel csak könnyen öltöztek, tudván már az jövődöt. Reggel azért az udvariak csebrekkel, kártyákkal reá mentek az leányokra, ottan olyan öntözés volt, hogy bokáig járhattál volna az vízben.”

Csak a XVIII. század végén, s akkor is csak az úri rendnél és a polgároknál csökken aztán a cseber víz néhány csepp rózsavízzé, a föld népe többfelé még századunk elején is megfűrösztötte, de legalább vederrel öntözte a leányt. Ahogyan például a Csíkban dívott rigmus mondta:

*Ma nékem úgy tetszik vízbevető hétfő,  
látom az utcában, hogy egymást öntözik.  
Én is elindulnék, ha tudnám a módját.  
Nem kártyákkal öntjük, mert az nem tisztesség,  
csak kannával öntjük, így lesz ékesség.  
Meg is öntözzük, csak legyen csendesség,  
nem is erősen, csak elő adassék.  
A kakas a tyúkval az ajtóban sétál,  
ott kiáltja a tyúk: ne bántsa a lejánt!  
Mert egy pár tojással megváltsa magát!*

Mert megváltani lehetett a kártya vagyis dézsa, illetve kanna vizet, jutalmazni azonban mindenképp kellett az öntözést. Mégpedig tojással, az élet és a termékenység ősi szimbólumával. S nem akármilyent, hanem festékkel díszített: hímes tojást illet adni. Hogy mikor keletkezett, s hogyan alakult nálunk a tojásadás szokása, pontosan nem tudjuk. De hogy a húsvéti piros tojás a XVIII. század elején már nemcsak a locsolásért járt, hanem egyébként is ajándékozták, azt Széchenyi Györgynek 1721. évi levele bizonyítja. Április 6-án, tehát virágvasárnap kelt, vejehez intézett levelében így írt: „Köszöntvén kis unokámat... az piros tyúkmonytól el nem feledkeztem..., de azt... itt... házamnál kívánom néki megadnom.”

A húsvéti tojás piros színe szintén jelkép, az élet szimbóluma ez is, mintegy fokozta a tojás jelképiségét. De a piros tojás még hímes is, és a hímszín már több mint szimbólum — varázs volt valaha. A hímszín díszít, díszítő mintát jelentett ugyan, csak hogy ez a cifrázás azokból az ősi varázsjelvényekből alakult ki, amelyekkel hajdan a varázsló irt termékenységet a tojásra.

A húsvéti tojást többféleképpen hímezték, azaz díszítették. Legelterjedtebb volt az a módszer, hogy olvasztott viasszal ráírták a mintát, s amikor a viasz megfagyott rajta, berzseny-lében megfőzték a tojást, majd kiszedték és a viaszt letörölték. A viasz által védett helyeken — vagyis a mintánál — megmaradt a tojás eredeti színe, a többi helyen piros lett.

A hímezésre persze nem mindenkinek a keze volt alkalmas, egy-kettő akadt a faluban, rendszerint nő, aki szépen tudta a tojást megírni. A hímezett minta viszont nagyon sokféle lehetett, a népi textíliák díszítő-motívumai szolgáltatták. A XVIII. század végére az úri rendnél, de főleg a polgárságnál ez a motívumkincs már felhígult, s a szentimentalizmus gyakorta nyíllal átlőtt szívet vagy csokolódzó galambokat rajzoltatott a tojásra. Sőt, verseket is írtak rá. Még férfiember is elkövetett ilyen bohóságot. Úgy tartja például a hagyomány, hogy Kövy Sándor, a neves sárospataki jogász professzor is ajándékozott egy alkalommal ilyen tojást Vov Lillának. rajta a következő vers: *Nézz a tyúkorbe, ott egy rózsá. / De a rózsá virágánál. / Sokkal szebb az originál.*

Persze, volt olyan hely, ahol nem hímezték, hanem csak egyszínűre festették a tojást. Különösen, ha sokat kellett készíteni. 30-40 darab gyakorta elég sem volt. Ugyanis tucatot is követelt sokszor és fenyegetve az öntöző. Ahogyan például Kornlótótfalun volt szokás az ének tanúsága szerint:

*Ma van húsvét napja, másod éjszakája, jól tudjátok.  
Ezen az éjszakán Krisztus feltámadván, jól tudjátok.  
Téli-nyári piszkot, a tavaszi mocskot lemossátok.  
Mária, Zsuzsanna, Rebeka, Borbála, kegyes szüzek.  
Hímes tojás legyen tizenkét piros készen mi számunkra.  
Mert ha úgy nem léssen, vízipuskám készen számotokra.  
Az ablakon betartom, reátok bocsátom, mind megáztok.*

De szívesen áztak, mert úgy tartották, hogy akit nem öntöznek meg, az bizony pártában marad. Nem sajnálták a tojást sem. Már hetekkel korábban kezdték a gyűjtést. S ha valamennyit nem is cifrázták meg, a kedves csak hímet kapott, vigyázott is rá, őrizve sokáig. Innen a mondás.

Öntözni azonban nemcsak a legények jártak, a fiatalabb fiúk is, és nemcsak a velük egyívásúakhoz. Legalábbis a századfordulótól. Rigmusuk nekik is volt. Sepsiszentgyörgyön például emilyen:

*Eljöttünk hézzátok híjjú létemre,  
Hogy harmatot öntsek a szép növendékre.  
Mert ha meg nem öntöm ezen esztendőbe,  
Nem virágzik szépet nekünk jövőndőre,  
Virágozzék kékes, kékes liliumot,  
S nyerjen az egekre fényes koszorúkat.*

Húsvéti tojást egyébként — megtetézve egy s mással — a keresztszülők is ajándékoztak keresztgyermeküknek, egészen megházasodásuk idejéig. Az unokák megajándékozása előbb úri, majd polgári szokásként élt tovább. A húsvéti nyúl-nak azonban semmi nyoma népünk hagyományában. Nem is lehet. Német eredetű, a XIX. században városainkban elterjedő szokás, s ez a nyúl a századfordulón fokozatosan cukorkává alakult át, napjainkra pedig a gyermekeket megajándékozó „valaki” is lett.

A szokás kialakulását feltehetően félreértés okozta. A XVI. században egyes német földesuraknál a nép kötelező húsvéti szolgáltatása a gyöngytyúk volt, tojásaival együtt. E jóság német neve *Haselhuhn*, sok helyt röviden *Hasl*-nak nevezik, és szokás lett húsvétal kapcsolatban *Hasl*-ról és a tojásairól beszélni. Más német földesuraknál viszont húsvétra nyulat kellett szolgáltatni. A nyúl pedig németül *Hase*. E kötelező szolgáltatásból alakult ki aztán az ottani húsvéti ajándékozás formája, aminek során a népi gyakorlatban a kettő összekavarodott, s került a nyúlhoz a tojás ilyen értelmetlen módon. Ahogyan a rigmus mondja:

*Tarka-barka kis nyulacska,  
Hogy lehattél ilyen csacska,  
Tyúk módjára fészket rakva  
Tojást tojtál húsvét napra.*

Húsvéthétfőn egyébként nemcsak az öntözés dívott, egyes vidéken más mulatságra is sor került. Somogyban például többfelé közös labda- vagy társasjátékokat rendezett a fiatalok a falu réjtén. Másutt családonként kivonultak a faluhoz közeli erdőbe, ligetbe, s letanyázza ott is tarisznyáztak. E kirándulást az Alföldön Emmausba menetelnek nevezték. Húsvéthétfőn ugyanis arról emlékezik meg az egyház, hogy a feltámadt Krisztus két, Emmausba igyekvő tanítványával találkozik s velük marad vacsorára. Budán a századfordulótól kezdve e nap tartották a Gellért hegyi búcsút, s mint a *Hazai és Külföldi Tudósítások* írta 1897-ben: „Itt jó idővel úgy megtelik a hegy, hogy a zöld szín helyett tupa fejrnek látszik.” S mivel kocsmá nem volt, fődeleskosárban hordták fel az enni-inni való. A muzsikások sem hiányoztak, s a fiatalok táncolt sötétedésig.

Húsvét után első vasárnap, az ún. fehérvasárnap. Nevét onnan kapta, hogy az őskeresztényeknél a húsvétkor megkereszteltek e nap vették fel fehér ruhájukat, a keresztszülők pedig megvendégelték őket. Később e napon történt a házasa-

társak, illetve azok által a leendő keresztkomák kiválasztása. Ez öskeresztény gyakorlatnak laikussá alakult utóda lett a nálunk is többféle dívó komálás, mátkálás, komatál küldés, amelyik viszont másrésről ósrégi szokásban gyökerezik: a primitív népeknél gyakorolt testvérré fogadásban, mikor is a nem vérrokon legények, illetve leányok különféle szertartás között egymást egész életükre testvérré fogadták.

A komálás korai hazai emlékét nem ismerjük, és a századforduló után már csak kevés helyen dívott. Így Göcsejben, Somogyban, s ott is inkább csak a lányok között. A rítus azonban azonos. Egy tányérra, a mátká- vagy komatálba üveg bort, néhány hímes tojást és perecet tettek, fehér kendővel letakarták és elvitték vagy elküldték annak, akivel komálni akartak. Az átadásnak rigmusa is volt. Tájanként változó ugyan, de eléggé általános az, amit például Nagyatádon mondtak:

*Komatálat hoztam,  
Fő is aranyoztam.  
Koma küldi komának,  
Koma vátso magának.  
Ha nem váttyo magának,  
Küggye vissza komának.*

Ha az illető nem akarta elfogadni a komaságot, a tálát valóban vissza is küldte. Ha viszont elfogadta, akkor a tojásokból elvett néhányat, illetve kicserélve hasonló ajándékkal juttatta vissza. Egyszerűbb formája volt az, amikor két leány hímes tojást cserélt. A leányok e komaságot — a tojáskomaságot — halálig megtartották, még akkor is, ha asszony korukban nem is kereszteltek egymásnak gyermeket.

Fehérvasárnapot követő hétfőn, húsvéthétfő oktávján fejeződött be a húsvétolás, mégpedig szertartásosan. S hogy e nap valaha népünnep volt, igazolja, hogy a középkorban keltezésül is szolgált. Neve egyúttal árulkodik a rítus lényegéről: *dies concussionis ovorum*, vagyis a tojások összeütésének a napja. 1380-ból ismerjük első előfordulását, de akkor már évszázados szokásról tanúskodik. Gyökerében mágikus: jósló cselekedet. A legények páronként ütögették össze a húsvétkor kapott hímes tojásokat. Amelyiké végül épen maradt, annak mutatott a sors termékeny, hosszú életet. Később aztán versengéssé, a múlt században pedig már nyerészkedő játékká változott ez az Erdélyben türkölés, Somogyban kókányolás néven még századunk elején is dívott szokás. Megegett, hogy egyesek a sorsot irányítani, a jövőt biztosítani kívánták: festett fatojással versenyeztek. És ha aztán kitudódott a turpisság, akkor bizony verekedéssel végződött a húsvétolást befejező mulatság.

BÁLINT SÁNDOR

## A Júdás-misztérium hagyományvilágunkban

Júdás a legendának, szakrális népköltészetnek, de a profán szépirodalomnak is egyik legvitatottabb bibliai alakja. Az apokrifok és középkori legendák, misztériumjátékok megszálalttja tudomásunk szerint a mi kódexirodalmunknak csak epizód-szereplője. Főhősként — legalább eddigi forrásismereteink szerint — a magyar középkor liturgiájában és ikonográfiájában sem találkozunk vele. Lehetséges azonban, hogy szöveg szerint alig ismert középkori misztériumainkból épületes illusztrációként, a megváltás teljességének szemléltetéséért mégsem hiányzik.

Meggyőződésünk, hogy a csíksomlyói világdráma, nagypénteki barokk misztériumjáték középkori hazai előzményekre támaszkodik, ha ezt a folytonosságot egyelőre nem is tudjuk igazolni. Mellette utalnunk kell az épületes igényű, metafizikai kitekintésű barokk iskoladrámák ösztönzésére is.

A somlyói játékok egyike (1759) valósággal Júdás-misztérium, amelybe a barokk moralitások ostorozó, penitenciát sürgető, engesztelés után sóvárgó hangja is megszólal. Az üdvös tanulságot summázó epilógus így hangzik: